

ODPOVĚDNOST NADŘÍZENÉHO

- jedná se o formu odpovědnosti za zločiny podle mezinárodního práva
- o odpovědnosti nadřízeného v mezinárodním právu trestním lze hovořit ve dvou rovinách; lze totiž rozlišit **odpovědnost přímou a nepřímou**, respektive odpovědnost nadřízeného v širším a užším slova smyslu: přímá odpovědnost nadřízeného je spjata s vydáním rozkazu (*order*) spáchat zločin podle mezinárodního práva - jestliže dojde k provedení vydaného rozkazu, případně pachatel dospěje alespoň do stádia pokusu, je původce rozkazu přímo odpovědný za spáchání daného zločinu.
 - rozkaz je tak postaven na roveň dalším přímým formám odpovědnosti jednotlivce za zločiny podle mezinárodního práva, které jsou vymezeny např. v čl. 25 *Statutu ICC*
 - odpovědnost má v tomto případě povahu odpovědnosti za konání (komisivní forma odpovědnosti)
- odpovědnost nadřízeného (*superior responsibility, commander responsibility*) v užším slova smyslu, představuje zvláštní (nepřímou) formu odpovědnosti za zločiny podle mezinárodního práva, typickou právě pro mezinárodní právo trestní - odpovídající institut se ve vnitrostátním trestním právu nevyskytuje, **nadřízený je trestán za to, že nezabránil protiprávnímu jednání podřízených, nebo jej nepotrestal**
 - nepřímá odpovědnost nadřízeného má výlučně omisivní charakter

CHARAKTER:

- (1) odpovědnost nadřízeného není formou zástupné odpovědnosti (*vicarious liability*), kde by se k tíži obviněného přičítalo jednání jiných osob; nadřízený je stíhán za nesplnění vlastní povinnosti, tj. povinnosti prevence a represe (srovnej dále)
- (2) odpovědnost nadřízeného není formou objektivní odpovědnosti (*strict liability*); mezinárodní právo trestní bez dalšího vyžaduje vnitřní psychický vztah nadřízeného k protiprávnímu jednání podřízených, např. v rozhodovací činnosti ICTY a ICTR psychickou složku vyjadřuje kritérium „věděl nebo měl důvod vědět“ (*knew or had reason to know*)
- (3) ačkoliv se doktrína původně vztahovala pouze na vojenské velitele, což souvisí s jejím původem v právu válečném, v současné době je spjata rovněž s odpovědností civilních osob – uvedené zohledňuje rovněž anglická terminologie, jež v prvním případě používá termín odpovědnost velitele (*commander responsibility*), ve druhém odpovědnost nadřízeného (*superior responsibility*)
- (4) odpovědnost nadřízeného nenastupuje přirozeně jako důsledek zastávání řídicí funkce, k jejímu založení je nezbytné naplnění pojmových znaků, kterými jsou: (i) vztah nadřízený – podřízený; (ii) subjektivní prvek (*mens rea*) – nadřízený věděl, nebo měl důvod vědět, že podřízení spáchali či zamýšleli spáchat zločin podle mezinárodního práva; (iii) objektivní prvek (*actus reus*) – nadřízený nepřistoupil

k preventivním a represivním opatřením, případně jednání podřízených nenahlásil k prošetření kompetentním orgánům¹

- (5) aplikace odpovědnosti nadřízeného není vázána na existenci ozbrojeného konfliktu (*war nexus*), nicméně pokud k němu dojde, je nerozhodné, zda se jedná o konflikt mezinárodní či vnitrostátní.²

Případ Yamashita

Generál Yamashita byl na začátku října roku 1944 jmenován vrchním velitelem japonských ozbrojených sil na Filipínách, kde mu připadl nesnadný úkol zbrzdit postupující ofenzivu spojenců. V prosinci 1944 vydal Yamashita všeobecný rozkaz evakuovat hlavní město, nicméně námořní jednotky podléhající velení admirála Okochi iniciativu zcela ignorovaly a rozpoutaly v Manile krveprolití.³ Generál Yamashita zřídil svůj prozatímní štáb asi 150 km od města, nicméně kvůli nepřetržitému bombardování ztratil již v průběhu února 1945 veškeré spojení s okolním světem. Zatímco námořní jednotky v Manile vzdorovaly do posledního vojáka, pozemní jednotky pod velením Yamashity se v úmyslu dále nenavyšovat ztráty v září 1944 vzdaly Američanům dobrovolně.

Z iniciativy generála MacArthura, vrchního velitele spojeneckých sil, který nechtěl čekat na zřízení IMTFE, byla v září 1945 vytvořena zvláštní vojenská komise, v níž zasedali výhradně američtí důstojníci - o pár dní později byla proti Yamashitovi vznesena obžaloba, dle které „generál porušil svou povinnost kontroly podřízených, čímž jim umožnil páchání válečných zločinů.“⁴ Žalobce tedy případ nezaložil na přímé formě odpovědnosti (spáchání, rozkaz), ale na skutečnosti, že zločiny byly tak značné a rozsáhlé, že o nich Yamashita musel vědět nebo vzhledem ke své pozici a povinnostem nadřízeného měl vědět. Jinými slovy, odpovědnost nadřízeného tím získala objektivní charakter, případně se presumovala z rozsáhlosti protiprávního chování, jehož se dopustili podřízení. Z dnešního pohledu nepřipustná argumentace v roce 1945 uspěla – generál byl odsouzen k trestu smrti.

Kodifikace – Dodatkový protokol I k ŽÚ

Čl. 86 stanoví:

„1. Vysoké smluvní strany a strany v konfliktu musí stíhat vážná porušení a přijímat nezbytná opatření ke stíhání všech ostatních porušení Úmluv nebo tohoto Protokolu, která vznikla z opomenutí povinnosti jednat.

2. Skutečnost, že porušení Úmluv nebo tohoto Protokolu bylo spácháno podřízenou osobou, nezbavuje jeho nadřízené trestní nebo disciplinární odpovědnosti, a to podle toho, zda věděli nebo měli informace, které by jim umožňovaly za okolností existujících v té době dojít k závěru, že podřízená osoba spáchala nebo se chystá spáchat takové porušení, a jestliže neučinili všechna možná opatření v rámci svých možností k zabránění porušení nebo k jeho stíhání.“

¹ *Prosecutor v. Delalič et al.*, Case No. IT-96-21, Trial Chamber Judgment, 16th November 1998, para. 346.

² *Prosecutor v. Hadžihasanović et Kubura*, Case No. IT-01-47, Appeal Chamber Decision on Interlocutory Appeal Challenging Jurisdiction in Relation to Command Responsibility, 23rd July 2003, para. 31.

³ Odhaduje se, že během jednoho měsíce bylo zavražděno na 100.000 lidí, převážně Filipínců, částečně Američanů.

⁴ Přesné znění obžaloby: Tomoyuki Yamashita, General Imperial Japanese Army, between 9 October, 1944 and 2 September, 1945, at Manila and at other places in the Philippine Islands, while commander of armed forces of Japan at war with the United States of America and its allies, unlawfully disregarded and failed to discharge his duty as commander to control the operations of the members of his command, permitting them to commit brutal atrocities and other high crimes against the people of the United States and of its allies and dependencies, particularly the Philippines; and he, General Tomoyuki Yamashita, thereby violated the laws of war. Srovnej United Nations War Crimes Commission. *Law Reports of Trials of War Criminals*. Vol. IV. London : HMSO, 1948, s. 1-96.

- institut odpovědnosti nadřízeného je zakotven ve všech významných mezinárodních instrumentech trestní povahy: *Kodex zločinů proti míru a bezpečnosti lidstva* z dílny Komise OSN pro mezinárodní právo (1991, respektive 1996), *Statut ICTY* (1993), *Statut ICTR* (1994), *Statut ICC* (1998), *Statut Zvláštního soudu pro Sierra Leone* (2002), *Statut Zvláštního tribunálu pro Libanon* (2008).

Statut ICTY

Čl. 7 odst. 3 stanoví:

„Skutečnost, že se některého z činů uvedených v čl. 2 až 5 tohoto Statutu dopustila podřízená osoba, nezavazuje nadřízeného trestní odpovědnosti, pokud věděl nebo měl důvod vědět, že podřízená osoba se chystá spáchat tyto činy nebo je spáchala a nadřízený neučinil nezbytná a rozumná opatření, aby takovým činům zabránil nebo aby potrestal jejich pachatele.“

Statut ICC - zhodnocení čl. 28 Statutu ICC

(1) Čl. 28 přináší tzv. rozdvojený standard psychické složky, kdy rozlišuje mezi vojenským nadřízeným (velitelem) a civilním nadřízeným, současně je připuštěnou výjimkou z požadavku čl. 30 *Statutu ICC*, který stanoví, že k založení trestní odpovědnosti dochází pouze tehdy, pokud jsou objektivní znaky skutkových podstat naplněny úmyslně a vědomě. U vojenského velitele je požadavek *mens rea* formulován obratem „věděl, nebo měl vědět“ (*knew or should have known*) – užití slovní spojení „měl vědět“ kontrastuje s judikaturou *ad hoc* tribunálů, dle které je uvedený standard spojen s nedbalostí (*negligence*), tedy termínem *common law*, jenž koresponduje se zaviněním ve formě nevědomé nedbalosti a který ICTY opakovaně vyloučil jako adekvátní kritérium zavinění u odpovědnosti nadřízeného. Subjektivní složka u civilního nadřízeného je z iniciativy USA vyjádřena zcela novým spojením „věděl, nebo vědomě přehlédl informace jasně naznačující“ (*knew, or consciously disregarded information which clearly indicated*), že došlo/dochází k protiprávnímu chování podřízených – uvedené znamená, že stíhání civilních nadřízených před ICC bude do příště složitější, neboť obžaloba bude muset prokázat, že zde byla informace, která jasně, tj. nikoliv pouze pravděpodobně, deklaruje protiprávní chování podřízených a že uvedenou informaci nadřízený vědomě nebral v potaz. Dvojitý standard psychické složky jednoznačně nemá v předchozí rozhodovací praxi *ad hoc* tribunálů oporu.

(2) Čl. 28 dále zdůrazňuje příčinnou souvislost mezi opomenutím nadřízeného a protiprávním chováním podřízených, vyjádřenou spojením „*as a result of*“. Obžaloba tak musí prokázat, že kdyby nadřízený plnil své povinnosti řádně, k protiprávnímu následku by nebylo vůbec došlo – pro srovnání např. ICTY ve výše zmiňované „pilotní“ kauze *Delalič* konstatoval, „že nenašel žádný důkaz, který by z příčinné souvislosti činil samostatný prvek odpovědnosti nadřízeného.“⁵ Hovořit o příčinné souvislosti je navíc zcela bezpředmětné ve vztahu k zanedbání povinnosti represe.

⁵ *Prosecutor v. Delalič*, para. 398.

POJMOVÉ PRVKY

a) základní zločin

- nutná podmínka naplnění akcesorického charakteru odpovědnosti nadřízeného
- odpovědnost nadřízeného nezakládá pouze samotné spáchání zločinu podřízenými, ale rovněž jejich účast (v širším slova smyslu) na zločinu, ať už je naplněna spolupachatelstvím, podněcováním či napomáháním; z forem odpovědnosti obsažených ve čl. 7 odst. 1 Statutu ICTY tuto vlastnost patrně nemají rozkaz a plánování⁶
- odpovědnost nadřízeného může být založena rovněž opomenutím na straně podřízených – uvedené je možné pouze v situacích, kdy mezinárodní právo počítá s aktivitou jednotlivce a stanoví povinnost konat.
- samostatnou problematiku představuje „odpovědnost nadřízeného na druhou“

b) vztah nadřízený/podřízený

- aplikace institutu odpovědnosti nadřízeného předpokládá nadřízenost obviněného ve vztahu k pachatelům základního zločinu, z rozhodnutí mezinárodních soudů jednoznačně vyplývá upřednostnění faktických vazeb před vazbami formálními – formální (*de iure*) vztah nadřízenosti není k založení odpovědnosti obviněného požadován, ba dokonce sám o sobě není dostačujícím pro založení **efektivní kontroly** (*effective control*), která je ústřední složkou tohoto pojmového znaku
- vzhledem k povaze stávajících konfliktů, kde proti sobě často stojí neregulérní polovojenské oddíly, může být vztah nadřízenosti a podřízenosti založen rovněž faktickými okolnostmi, v tom případě lze hovořit o *de facto* velení
- jako kritérium, jež musí být naplněno v obou případech, zde vystupuje koncept efektivní kontroly, známý např. z oblasti odpovědnosti státu nebo odpovědnosti mezinárodních organizací, který je v případě odpovědnosti nadřízeného definován jako „reálná schopnost předcházet protiprávnímu jednání nebo jej potrestat.“⁷
- srovnej případy *Akayesu a Milutinovič*

c) psychická složka (*mens rea*)

- nejedná se o objektivní formu odpovědnosti, vyžaduje se

(i) **skutečná či pozitivní znalost** (*actual knowledge*), z níž vyplývá, že „nadřízený o jednání podřízených věděl“; takto stanovené kritérium není možné presumovat např. z rozsáhlosti protiprávního chování podřízených či z titulu zastávané funkce, ale je nutno jej stanovit přímými či nepřímými důkazy – v tomto případě soud zohledňuje celou řadu indicií, z nichž může dovodit, že nadřízený o protiprávním chování podřízených jednoduše musel vědět (v kauze *Delalič* Tribunál uvedl demonstrativní výčet těchto indicií zahrnující např. počet, druh a rozsah protiprávních aktů, dobu jejich páčání, místo jejich páčání, polohu nadřízeného, tempo vojenských operací);⁸ nebo

(ii) **nepřímá znalost** (*constructed knowledge*), která je vymežována různě, např. ve Statutech ICTY a ICTR slovy „nadřízený měl důvod vědět“

⁶ BOAS, Gideon et al. *Forms of Responsibility in International Criminal Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s. 248.

⁷ *Prosecutor v. Delalič*, Appeal Chamber Judgment, para. 256.

⁸ *Ibid*, para. 386.

Odvolací senát v kauze *Štrugar* uvedl, že „*trestní nedbalost* (tj. nevědomá nedbalost) *není základem odpovědnosti nadřízeného*.“⁹ K založení odpovědnosti nadřízeného je potřebná minimálně vědomá nedbalost, jež v systému *common law* odpovídá termínu *knowledge*, uvedený závěr navíc potvrzuje i známý interpretační spor vedený na půdě ICTY v kauzách *Delalič* a *Blaškič*, v němž oba senáty použily zcela odlišný výklad nepřímé znalosti

d) objektivní složka (*actus reus*)

- objektivní stránka odpovědnosti nadřízeného spočívá v opomenutí obviněného učinit všechna nezbytná a rozumná opatření, aby zabránil protiprávnímu jednání podřízených, nebo jej potlačil, případně, aby jej nahlásil příslušným orgánům ke stíhání
- A. Cassese na základě objektivní stránky rozlišuje tři druhy odpovědnosti nadřízeného, a sice odpovědnost vyplývající z nesplnění preventivní, represivní a oznamovací povinnosti
- z jazykového výkladu mezinárodních kodifikací odpovědnosti nadřízeného vyplývá, že jednotlivé povinnosti představují zcela samostatné alternativy protiprávního chování nadřízeného, což vyplývá z použití vylučovací spojky „nebo“ - v konkrétním případě tak může nesplnění jedné či druhé povinnosti zakládat zcela samostatný bod obžaloby
- *ad hoc* tribunály opakovaně vyslovily názor, že dodatečné naplnění represivní složky nemůže zhojit nesplnění složky preventivní, z čehož vyplývá, že nadřízený, který by použil všechna nezbytná a rozumná opatření k potrestání pachatelů protiprávního chování může být hnán k odpovědnosti s poukazem na skutečnost, že stejné úsilí nevyložil při předcházení tomuto chování¹⁰

⁹ *Prosecutor v. Štrugar*, para. 525.

¹⁰ Srovnej např. rozhodnutí *Prosecutor v. Blagojevič and Jokič*, Case No, IT-02-60, Trial Chamber Judgement, 17th January 2005, para. 793.